

ПУТ КА ЈЕДНАКОСТИ: ЖЕНЕ И ЊИХОВ ПОЛОЖАЈ У СРБИЈИ 19. ВИЈЕКА

Прегледни научни рад

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16310932>

Примљен: 13.10.2024.

Прихваћен: 11.11.2024.

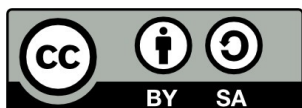
Тамара Раковић

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет
taki.rakovic@gmail.com

На основу већ доступне литературе и извора, у овом раду осврнућемо се на положај жена у Србији 19. вијека. Анализирајући шири историјски контекст борбе за права жена, обратићемо пажњу и на то како је сам политички положај оновремене Србије утицао на развој борбе за побољшање друштвеног положаја жена. Изнијећемо сажети преглед српског законодавства и школства и покушати представити различите и дјелимично супростављене струје мишљења које су истовремено постојале и формирале схватања која су утицала на положај женског дијела становништва. Тај положај, у великој мјери потчињен, био је другачији на селу и у граду, али у обје средине одржавао се уз помоћ патријархалних схватања цјелокупног друштва, укључујући ту и схватања самих жена. Ипак, он је временом доживљавао промјене. Изузетно неповољан почетком 19. вијека, он је заједно са општим развојем Србије и под утицајем западних струјања кроз читав 19. вијек постајао све бољи. У том контексту, жене у Србији су у 19. вијеку добиле снажну подлогу на основу које су се у 20. вијеку успјеле изборити за друштвену равноправност.

Кључне ријечи: Србија, жене, 19. вијек, законодавство, школство, друштвени положај

Да би се у потпуности схватио положај жена у Србији XIX вијека прво се мора сагледати општија слика, тј. у каквом су положају биле жене у остатку, прије свега културолошки западног, свијета. У изразито патријархалном друштву у којем су мушкарци вијековима одржавали свој доминантни положај, жене су тек крајем XVIII и у XIX вијеку почеле да се организовано и масовно боре за своја права и једнакост. Француска револуција која је почела 1789. год. омогућила им је да изнесу своје ставове, а раздобље просвјетитељства утицало је на то да друштво сада лакше прихвати идеје равноправности које у прошлости нису могле бити ни покренуте. Тврдње да жене нису инфериорне него разумне, да разлике међу половима настају због разлика у одгоју и васпитању, и да су мушкарци ти који су разорили

принцип једнакости и лишили половину човјечанства грађанских права, које је износио Маркиз де Кондорсет, француски филозоф, социолог, математичар и политичар, нису биле усамљене.¹ Идеја о једнакости мушкараца и жена провлачила се кроз читав XVIII вијек па је као одговор на то дошло и до повећања литературе у којој су се жене бодриле да остану кротке, поштене и послушне. Страх од тога да би жене временом могле да се отргну мушкој контроли био је присутан већ тада.²

Међутим, упркос томе што је Француска револуција допринијела развоју напредних идеја о равноправности међу половима, она није довела до неких практичних промјена. Штавише, Грађански тј. Наполеонов законик донијет 1804. као тековина револуције још више је ограничио права жена, а управо он је утицао на касније законодавство многих европских држава у које спада и Србија.

Појава капитализма и све веће индустријализације такође је утицала на положај жена тиме што је увођење машина и њима омогућило да се запошљавају у индустрији. Положај радница био је лош, али и поред тога што су биле безобзирно експлоатисане оне су почеле да економски доприносе својим породицама, а нељудски услови рада довели су и до убрзаног развоја социјалистичких струја, које су борећи се за права радника, уједно побољшавале и положај самих жена.

Када се стање сагледа на овај начин, види се зашто до побољшања положаја жена у Србији није могло доћи прије друге половине XIX вијека, када и долази до значајнијих промјена у овој сфери. Тек захваљујући Српској револуцији која је почела 1804. год. Првим српским устанком, Србија Хатишерифом из 1830. год. добија одређени вид аутономије унутар Османског царства. Та аутономија јој омогућава да води самосталнију политику и ради на унутрашњем развоју државе, а као резултат тога долази до наглог напретка. У оквиру тог општег напретка долази и до културног напретка, отварају се школе, а даровити ученици се као стипендисти шаљу на европске универзитете на којима долазе у додир са прогресивним идејама о рав-

ноправности полова.

Све до тог периода Србија је била потчињена земља у којој, изузев малобројних црквених лица, није постојало интелектуалне елите која би радила на ширењу прогресивних идеја. Поред свега тога, Србија је била и земљорадничка земља у којој је већина становништва живјела на селу у изразито патријархалним заједницама у којима је постојала јасна разлика између женских и мушких чланова. Индустрије није било.

Када је једном ушла у европске токове, Србија је током XIX вијека успјела да усклади корак са осталим европским државама у питањима женских права. До краја вијека широм Европе жене су дјелимично успјеле да изједначе свој положај са мушкарцима када је ријеч о школству и запошљавању, али за остала права, првенствено право гласа, њихова борба наставила се кроз XX вијек.

Градска и сеоска жена

Када је 1830. Србија добила аутономију и могућност да ради на сопственом уређењу, дошло је до наглих промјена и убрзаног развоја друштва. До тада искључиво сеоско и земљорадничко, оно сада пролази кроз трансформацију приликом које долази до стварања танког грађанског слоја. Из тог грађанског слоја временом се издваја чиновнички слој, а Србија добија и прве домаће интелектуалце. Иако је јавна сфера у то вријеме још увијек била резервисана само за мушкарце, заједно са њиховим успоном долази и до успона женских чланова њихових породица. У српском патријархалном друштву од мужевљевог статуса зависио је и статус његове супруге, тако да се у Краљевини Југославији на визит картама могао наћи податак „Госпођа генерала...“ без властитог имена жене, које је у то вријеме било небитно.³

Међутим, упркос томе што је положај жена и у граду био потчињен, он је био далеко бољи него положај сеоских жена. Самим тим што је град као средина био пуно отворенији за промјене и прихватање спољних утицаја, његови становници имали су садржајније животе и веће могућности за лично усавршавање и

1 N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Beograd: „Devedesetčetvrta“, „Žene u crnom“, 1996), 7-8.

2 K. Ofen, *Evropski feminizmi 1700-1950* (Beograd: Evoluta, 2015), 70.

3 M. Bjelajac, „Oficirska žena u Srbiji i Jugoslaviji 1862-1946“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 126.

напредовање. Жене у градовима су имале могућност да се школују и да учествују у друштвеном животу своје заједнице, а ријетке су могле постати и економски независне и самосталне. Највеће и најзначајније промјене које су довеле до побољшања женског положаја дешавале су се у другој половини XIX вијека. Тада долази до отварања већег броја женских, како основних тако и стручних, школа, а поједине, изузетно надарене и амбициозне дјевојке одлазе и на усавршавање у иностранство гдје стичу више образовање. Крајем вијека жене постају и главни преносиоци моде и одређених видова понашања из Европе, свих оних новотарија које конзервативнији, мушки, свијет није лако прихватао.

Упркос томе што су имале могућност да се школују и усавршавају, социјална мобилност жена била је мала. Њихов живот био је дио приватне сфере и текао је у кругу уже и шире породице и пријатеља. Строга правила понашања и морал су их спутавали, а утицај родитеља, касније супруга, је ограничавао поље њиховог дјеловања. Њихово лично усавршавање било је подређено породичним потребама, првенствено схватању да добре мајке треба да су школоване, и колико толико образоване, како би имале добар утицај на своју дјецу. Градске дјевојке најчешће су се удавале између шеснаесте и деветнаесте године до када је њихово образовање требало да буде завршено, а бракови су у већини случајева склапани унутар професионалних група (нпр. кћери занатлија су се удавале за занатлије). Од удатих жена очекивало се да првенствено буду предане породици и удовољавају потребама својих супруга, те да брину о дјечи и да их васпитавају. Жена у граду је била симбол друштвеног статуса, а материјално богатство било је предуслов за брак. Жена је била знатан фактор у друштвеном позиционирању свог мужа тако да је то био један од извора њене моћи.

Тихомир Ђорђевић у свом дјелу „О српским женама“ дијели жене у три категорије: патријархалне, полу-патријархалне и културне. Школоване жене градских средина спадале су у културни тип жена које су биле

ближе свјесним мушкарцима него осталим женама. По њему, у српском народу преовлађује тип патријархалне, сеоске жене, за које сматра да су нижа бића која се отимају, вуку као плијен или купују као роба, и извор су радне снаге и продужења лозе. За полу-патријархалне жене каже да су бесправни створови који немају ничег свог, који раде тешке и многобројне послове и дворе своје мужеве као слуге.⁴

На основу задње двије категорије може се стећи утисак какав је био положај српских жена на селу. Већ по рођењу женско дијете, које се сматрало „туђом кућом“, је било мање пожељно од мушког, што је настављало да буде и даље кроз живот. У Србији XIX вијека, у којој је велика већина становништва живјела на селу (по попису из 1900. год. 80-85%)⁵ доминантан облик породице била је задруга. Улога, положај и обавезе жене у задрузи били су јасно одређени и укоријењени у народу тако да су одступања од обичаја била ријетка. На основу ставова и изрека да је *муж ѿсјодар жене и има ѿраво да је ѿуче*, да *жену и коња ѿреба човек ѿући свакој ѿрећеј дана*, да *није никакав човек ако жену није ошамарио*, да *ако не дијеш жену за четрдесет дана ѿлуди*, који су се задржали кроз читав XX вијек, може да се види колику су власт над женама имали мушкарци.⁶

За разлику од женске дјеце у градовима, дјевојчице у сеоским срединама најчешће нису похађале школу. У њиховом случају образовање је било замијењено физичким радом. У сеоским породицама сваки члан је морао привређивати и испуњавати задатке за које је био задужен како би породица могла функционисати. Дјевојчице су већ од раног дјетињства почињале да привређују чувајући стоку, док су одрасли чланови радили теже послове, а већ у седмој години су биле задужене и за пољске послове.

Након удаје, дјевојка је преласком код мужа заузимала најнижи положај у породичној хијерархији и од ње се очекивало да буде услужна према свим укућанима. Фактор који је утицао на унапређење њеног положаја било је рађање дјеце, поготово мушке дјеце.

4 L. Perović, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola (1863-1913“), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 159-160.

5 Lj. M. Rajković, *Društveni položaj sela, seoskih porodica i seoskih žena u centralnoj Srbiji* (Beograd: Geografski fakultet, 2014), 351.

6 Исто, 44.

Такође су постојали многи обичаји који су наглашавали доминантан положај мушкараца у односу на жене. Приликом заједничког хода мушкарац је увијек ишао напријед док је жена корачала иза њега, када би неки мушкарац ушао у кућу све жене су устајале, у великом броју случајева чак и неколико година након удаје жена није смјела свог мужа ословити личним именом, приликом оброка жене су служиле мушкарце и тек након тога јеле одвојено, када би мушкарац са женом ушао у кафану за себе би наручио пиће, а за жену ништа.⁷

Упркос томе што су жене у већини случајева биле у потчињеном положају и оне саме су радиле на одржавању патријархалног система који их је спутавао. У XIX вијеку није постојала тенденција да се патријархални систем уруши, чак штовише, жене су активно настојале да такав систем одрже. Сви чланови сеоске заједнице били су под међусобним надзором, а свако одступање од друштвено прихваћених облика понашања је строго кажњавано. Познат је случај у којем су жене једне сеоске заједнице у Србији убиством казнили своју познаницу којој је државна власт опростила саучесништво у убиству свог мужа. Њеним убијањем оне су осветиле мужа и казнили убицу, али истовремено заједници показале да су „другачије“ и да поштују друштвене норме.⁸

Испуњавајући своје многобројне и тешке обавезе које су се кретале од кућних послова и одгоја дјеце до пољских радова, жене су биле студ породице и чувари и преносиоци народних обичаја и вјеровања. Поред тога што су биле омаловажаване и потцјењиване, оне су ипак имале огромну улогу у очувању српског идентитета.

Иако жене у градовима и селима нису имале исте обавезе и начин живота и нису поштовале исте обичаје и традиције, оно што им је било заједничко јесте била њихова улога добре мајке и супруге кроз коју су биле посматране од стране остатка друштва. Жене које су успјешно испуњавале ту улогу биле су поштоване у својој околини, док су оне остале биле изопштаване.

Положај жене у српском законодавству

Потчињени положај жена, који је био саставни дио српског обичајног права, био је потврђен и законодавством Кнежевине Србије. Приликом проучавања положаја жена у српском законодавству, најважнији документ јесте Српски грађански законик, а корисни су и Казнителни законик из 1860. године и накнадно доношени закони о школству.

Српски грађански законик донесен је 1844. године и био је у употреби све до 1946. године. Првобитно је српско законодавство требало бити уређено према француском законодавству, али Јован Хаџић, доктор права и новосадски сенатор, који је био позван у Србију да ради на уређењу законика, сматрао је да је Србија превише неразвијена да би се управљала према законодавству развијених држава као што је Француска. Он је сматрао да приликом стварања новог законика посебно треба обратити пажњу на специфичне културне и политичке прилике у којима се Србија налазила, као и на традицију и обичаје српског народа. Међутим, и поред таквих ставова он је при изради законика као подлогу узео Аустријски грађански законик, а такође је из законика избацио и оне аспекте обичајног права који нису били у складу са европским правним начелима. Он је у свом нацрту прописао једнакост мушке и женске дјеце при наслеђивању, што није било у складу са обичајним правом. Због тога његов првобитни нацрт није био прихваћен од стране уставобранитељске владе све док спорни чланови нису били измијењени у складу са обичајним правом. Оваква одлука је након објављивања Законика, 11. марта 1844, била изложена многобројним критикама, али и поред настојања да се женска дјеца при наслеђивању изједначе са мушком, до реформе спорних чланова Законика никад није дошло.⁹ Када је ријеч о удовицама, оне су имале право уживања мужевљеве заоставштине, али то се знатно разликовало од права наслеђивања јер оне нису постајале власници имовине, те самим тим нису имале ни право да њоме

7 M. Isić, „Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 195-196.

8 *Приватни живот Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић (Београд: Clío, 2008), 121.

9 M. Draškić - O. Popović-Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 13-15; Члан 396. и 397. Српског грађанског законика.

располажу. У случају поновне удаје право уживања се гасило.

Иако је неравноправност највише била изражена у наследном праву, инфериоран положај жена био је примјетан и у осталим дијеловима Законика. Положај удатих жена био је најнеповољнији. Удата жена је била својина мужа и удајом је губила пословну способност те је упоређивана са малољетницима, распикућама, презадуженицима, пропалицама и ума лишеним појединцима, а све што би прибавила припадало је њеном мужу.¹⁰ Изузев у особитим случајевима жена није могла бити свједок тестаментa.¹¹

До 1872. године, када су укинута Законом о старатељству, чланови 156-181 су онемогућавали жени да буде старатељ, а након измјене само су мајке (за разлику од жена које то нису биле) сматране способним за ту дужност. Међутим, дјеца нису ни тада аутоматски долазила под њихову власт него су оне једино могле да буду постављене за старатеље. Што се тиче развода, и мушка и женска дјеца изнад четврте тј. седме године су увијек припадала оцу.¹²

Чланови 109 и 110 дефинисали су дужности супружника. Муж је био глава породице која брани и заступа жену, и одређивао је гдје ће се живјети, а жена је била дужна да га слуша и испуњава његове наредбе.

Када је ријеч о законима који су се односили на задругу, постојале су разлике између обичајног права и Српског грађанског законика, али за посматрање положаја жене оне тренутно нису толико битне. Оно што јесте битно је то да жена, по Законнику, није сматрана чланом задруге иако је у њој живјела. То за собом повлачи чињеницу да самим тим жена није имала удјела у имовини задруге. Тиме је она била лишена права наслјеђивања те је и најудаљенији мушки сродник имао

предност и искључивао најближег женског сродника. Ово је највјероватније урађено како би се спријечило да дјевојка удајом са собом однесе дио задружне имовине. Српски грађански законик је прије свега покушавао да очува јединство задружне имовине, али 1859. године унијета је промјена по којој је направљен изузетак за кћерке.¹³

Као и у Српском грађанском законнику, и у Казнителном законнику је наглашен потчињени положај жене када је ријеч о њеној кривичноправној заштити. Мушкарцима је било дозвољено да врше физичко насиље над својим женама, а казна је била предвиђена једино у случају када би мушкарац био *крајње нечовечан* и жену *немилосрдно тучао и злостављао*.¹⁴

У случају кажњавања сексуалних деликата намјера није била заштита жене него институције брака. Члан 196 предвиђа казну од 12 мјесеци затвора за оне који учине блуд *с њуђом женом* тј. удатом женом.¹⁵ Самим тим се штити право другог мушкарца јер удата жена припада њему. У случају да је блуд учињен са неудатом женом, која не припада другом мушкарцу, нису предвиђене никакве казне. Међутим, у Законнику постоји казна за лица која *силом или ирејиниом ипринуде на блуд* другу особу, мушког или женског пола, и та казна је износила 15 година затвора (члан 191).¹⁶ Поред овога било је уобичајено да се принуда властите жене на блуд не кажњава.¹⁷

У прилог томе да Законик није имао за циљ да штити права жене него институцију брака иду и многи други чланови. По члану 197, ако мушкарац *одведе туђу жену, с њеним саизвољењем*, казниће се затвором од три мјесеца до пет година, а жена затвором до двије године.¹⁸ Члан 199 предвиђа казне за мушкарце који поред своје жене држе милосницу у кући,

10 Члан 920. Српског грађанског законика.

11 Члан 446. Српског грађанског законика.

12 М. Draškić - О. Popović-Obradović, nav. djelo, 16, 19.

13 Исто, 23; Члан 529. Српског грађанског законика.

14 V. Nikolić-Ristanović, „Krivičnopravna zaštita žena u Srbiji 19. i 20. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Београд: Институт за нову историју Србије, 1998), 27.

15 *Казнителни законик*, Београд 1860, 78.

16 *Казнителни законик*, 76-77.

17 V. Nikolić-Ristanović, nav. djelo, 28.

18 *Казнителни законик*, 79.

али не и за оне који држе милосницу на неком другом мјесту.¹⁹ Смртна казна предвиђена је за оне који *обешчашће жену која још није ујознала мушкарца...и ако ја зашћекну да сјава у њеном наручју*.²⁰ Законик у апсолутно небитно да ли је дјевојка пристала на такав однос или не, једини циљ био је да се заштити полна чистота жене, вриједност коју је патријархално друштво величало.

На основу закона Кнежевине Србије, који обухватају разне аспекте живота, јасно се закључује да су жене имале подређен положај, како у друштву тако и у породици. И у случајевима када би мушкарац био кажњен за преступ против жене то се није дешавало ради заштите њене личности, него ради заштите одређених друштвених вриједности које је држава настојала очувати. Власт мужа над женом била је скоро неограничена, тако да су неудате дјевојке и жене имале више слободе и могућности за самостално дјеловање. Иако друштво јесте било патријархално, питање је, међутим, колико су се сви ови закони поштовали у пракси. Познат је случај брачног пара Стојковић из 1863. године гдје се Петар Стојковић из Шапца обратио министру просвјете за захтјевом да отпусти његову жену која је као учитељица радила у Ваљеву. Позивајући се на члан 110 Грађанског законика, по којем је жена била дужна да се покорави мужу, Петар се жалио да његова жена Марија *огриче њојкорности и закону њојслушности*. Но, иако је његова молба била законски основана, одговор који је добио од министра био је негативан. Министар није желио да се *меша у њојриватни живот*.²¹ На основу овог примјера јасно се види да је постојала разлика између институционализоване патријархалне идеологије и друштвене праксе.

Жена у школству

Један од првих знаменитих Срба који се залагао за школовање женске дјеце био је Доситеј Обрадовић (1739/1742 – 1811), који је још 1784. год. написао: *Нек*

се не узда један народ до века к њосвешћенију разума доћи у којему жене у њосвјојости и варварсјиву остијају.²² Србија његовог периода, међутим, није била земља у којој би се тако напредне идеје могле остварити. Почетком XIX вијека, након Првог српског устанка, Србија је била опустошена и разорена земља чије становништво је било мучено многим недаћама. У већински неписменој земљи није се много размишљало о школству, а главни подстрек за његов развој долазио је од учених Срба из Хабзбуршке монархије. Тек након Другог српског устанка почело се интензивније радити на отварању школа. Првенствено су то биле школе за дјечаке. Када је 1830. год. Србија добила аутономију, добила је и могућност да отвара школе, али двије године касније, 1832, у основним школама било је само 227 ђака, од тога 16 дјевојчица. Међутим, већ 1836. год. у основним школама било је 2 514 ђака, од чега је број дјевојчица ипак био занемарив.²³

Тек 1844. године, доласком уставобранитеља на власт, школовање женске дјеце је колико толико постало актуелно, и оно се први пут спомиње у закону. Међутим, могло би се рећи да је и то било у негативном контексту јер се наређује да се женска дјеца послије навршене десете године не могу више држати у школи.²⁴ Оваква одлука највјероватније је донесена зато што у то вријеме још увијек није било женских школа и дјевојчице су наставу похађале заједно са дјечацима. Већ 1845. године отвара се женска основна школа у Параћину која је трајала четири године и у којој су дјевојчице училе читање, писање, рачун и ручни рад. Након тога отварају се и друге, искључиво женске, основне школе, али њихов број је увијек био значајно мањи од броја мушких школа. У периоду од 1846. до 1858. основано је само 18 женских школа, тј. од свих школа у тадашњој Србији само 6% је било за дјевојчице. Законом из 1854. године школовање након десете године забрањено је само дјевојчицама које су школу похађале са дјечацима, али исте те године до-

19 Исто.

20 V. Nikolić-Ristanović, nav. djelo, 28-29.

21 *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 112-113.

22 N. Božinović, nav. djelo, 24.

23 Исто, 51.

24 N. Trnavac, „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Београд: Институт за новију историју Србије, 1998), 57.

несен је и закон по којем женска дјеца не смију учити заједно са мушком, а ни зграде школа не смију бити у *једној ојради*.²⁵

Уопштено гледајући, државне власти нису ни биле претјерано заинтересоване за школовање женске дјеце. Само становништво било је незаинтересовано, не видећи у њему никакву потребу, а школе које јесу постојале су отворане искључиво због потребе танког слоја грађанске класе да обезбиди својим кћеркама друштвени статус. Може се рећи да је образовање дјевојчица кроз читав XIX вијек имало *украсни карактер* што се види и из предмета који су се учили у женским школама. То су углавном били ручни рад, плесање, сликање, музика, страни језик, описмењавање, историја и географија у основним цртама.

Као и у осталим сферама живота, све оно што је жена радила било је подређено њеној улози мајке. Породица је била коријен народа, а *васийићањем и образовањем врских мајера* требало је *зајемчићи наравсiveness и најредак нарашћаја*, то је био *главни задатак васийићања женској погмлајка*. Жене је прије свега требало спремити да буду добре мајке и домаћице.²⁶

Законодавно гледано, до већих промјена долази од 60их година XIX вијека. Постоји покушај да се основно школовање женске дјеце по дужини изједначи са школовањем мушке дјеце, на четири године, а 1882. Стојан Новаковић, тадашњи министар просвјете, уводи обавезно основно образовање од четири године ниже и двије године више основне школе за сву дјецу. Оснивају се и трогодишње дјевојачке школе које је требало да буду нека врста занатских школа. Међутим, ове законодавне одлуке нису поштоване у пракси. Године 1900. у Србији је било 936 мушких, а само 165 женских основних школа.²⁷

Што се тиче средњих школа за женску дјецу, њих није ни било прије 1863. године. Тада је основана Виша женска школа, али са завршетком ове школе није се

могло ићи на даље образовање јер је упис на Велику школу био могућ само са завршеном гимназијом у коју је дјевојчицама био забрањен упис. Прве ученице гимназија појавиле су се тек 1873. године. Отпор школовању дјевојчица и поред тога је још увијек био снажан. У почетку су могле да се у гимназије упишу само ванредно, а када је њихов упис постао масовнији, 1894. уведене су промјене које су довеле до смањена њиховог броја.

Што се тиче високог школовања, ту се може говорити углавном о ријетким дјевојкама из богатијих породица које су могле приуштити школовање на страним универзитетима. Тек 1887. уписане су прве двије студенткиње у Србији, Софија Ђорђевић и Круна Драгојловић. Оне су биле примљене за редовне студенткиње након положене матуре у Првој мушкој гимназији, а дипломирале су 1891. на Филозофском факултету. Међутим, након завршеног школовања оне нису имале исте могућности као њихове колеге. Нису могле постати професорке, већ само предавачи страних језика у Вишој женској школи. Дјевојке које су факултете завршавале у иностранству, по повратку у Србију могле су да пронађу запослење, али ни њима нису признаване титуле.²⁸

Када је ријеч о образовању дјевојака у Србији, једна од најважнијих институција била је већ поменути Виша женска школа. Основана 1863, постојала је до 1913. када је претворена у женску гимназију. Њен основни задатак је био припремање одраслих дјевојака за посао учитељица у женским основним школама. Оснивање ове установе било је дјело просвећених појединаца, Косте Цукића и Љубомира Ненадовића, који су вративши се из иностранства жељели да Србију приближе Европи. Иако подржано од танког грађанског слоја, оснивање ове школе наишло је и на негодовање. Постојао је отпор против школовања дјевојака јер је сматрано да би писменост могла да буде од *разорној ушчицаја на њаширијархалне особине породице*.²⁹

25 N. Trnavac, nav. djelo, 57.

26 A. Столић, *Сестре Српкиње: појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији* (Београд: Evoluta, 2015), 65.

27 N. Trnavac, nav. djelo, 60.

28 M. Nikolova, „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 80.

29 L. Perović, nav. djelo, 143-144.

Кроз читав период свог постојања, Виша женска школа била је под ударом патријархалних кругова који су сматрали да она треба да *иријреми женско деиће за домаћинство и йородицу, и да ја васйиџа у народном духу, йо узору на ликове из усменој народној сйваралашйџа*. Такође је сматрано да она својим васпитним и образовним садржајима *уноси йуђинишйџине, а йогри-ва вредности срйској йаиријархалној друшйџа*. Све оно што жени није било неопходно да буде мајка, супруга и домаћица сматрано је луксузом и средством њеног однарођавања, па се ишло и тако далеко да је тражено укидање позива учитељица.³⁰ Поред тога што су творци просвјетне политике били образовани и жељни да унаприједи положај ученица, њихова опозиција је била превише бројна и снажна. Као установа која је стварала друштвену елиту, ова школа је у сиромашном и неписменом народу била симбол туђинштине.

Иако се школа одржала под нападима патријархалних кругова, они су ипак имали огроман утицај на оно што се у школи учило. На основу писмених састава ученица може да се види каква схватања су подржавана. Нпр. на тему *Зашйџо идем у школу?* један од одговора је био *да кад одрасйџемо будемо: добре Срйкиње, уредне домаћице и йобожне Хришћанке*.³¹ И поред тога што на њено постојање неки нису гледали са симпатијама, њене ученице су очигледно биле носиоци колективне народне свијести и патријархалних вриједности.

Поред свеопштег отпора према образовању жена у Србији у XIX вијеку, постојали су и они чија се размишљања нису поклапала са општим ставовима. Међу таквима је био и Јаша Томић (1856 – 1922), новинар, политичар и књижевник, који на ту тему каже: *Прошйџивници женске еманципације иду йако далеко и йџврде, да женске које уче високе школе, не знају ни честйишја залојаја скуваши, ни чарайе ойлесйи, ни кошуље окрйишйи, ни дуимейџа йришишйи. То је друйим речима: више вреди шйџо ће жена мужу умеи да начини добар дифйџек и сарму и више вреди шйџо ће ушйџедеиши у криљењу кошуље и йришивању дуимейџа, неџо да му је жена добро образована, реџимо као и он. И йако, хоће*

л' неће л', йовлачи йаралелу између сарме и дуимейџа, и – образованосйи! О, о, йџа у ком оно веку живимо ми данас?...зар знање и васйишјање да се може уйоредийи са нишйџавим радом, у који се даје олако йроникнушйи за крайко време уз школовање у часовима одмора....Зар да се крај йџерейној йозива майтеринској, које захйџева уз майтерино срце још мноџо ума и разума, да се женскиње и не йриближи умном мушкињу у образовању, а све зџо оноја, велим, узйредној знања и занимања са сармом и дуимейџа?³²

Конзервативна и либерална схватања о положају жене

На основу досадашњег излагања може се увидјети да су у Србији XIX вијека постојале двије струје које су на положај и улогу жене у друштву гледале на различит начин. Конзервативна патријархална схватања имала су подршку масе, док су заступници либералнијих погледа углавном били образовани појединци који су бораваћи у иностранству усвојили прогресивне идеје и затим настојали да их прошире у својој држави.

Заговорници конзервативних схватања ослањали су се на обичаје, српску традицију, православље и подјелу родних улога за коју су сматрали да је природан поредак ствари. Они су сматрали да жена припада приватној тј. породичној сфери и да би сваки покушај да она из те сфере пређе у јавну, довео до урушавања патријархалних вриједности и пропадања морала. Идеализовали су сеоско друштво из прошлости, и сматрали да су најбоље женске особине скромност, послушност и стидљивост, а такође и да је жена *слабије умне снаје* те да *није у сйџању да йроникне у сушйџину сйџвари, неџо само да йџјми облик сйџвари*, те је тиме предодређена да буде мајка, жена и домаћица.³³

Српска православна црква која је имала надлежност у сфери породичног и брачног права је несумњиво доприносила супремативи мушкараца над женама. Главни извор православног учења било је Свето писмо које је пуно примјера женске потчињености и инфериорности. Тако је нпр. *Хришћански весник*

30 L. Perović, *nav. djelo*, 146.

31 Исто, 156.

32 J. Томић, *Улога жене: феминистичка гледишта Јаше Томића*, приредила Ана Столић (Нови Сад: Прометеј, 2006), 179.

33 А. Столић, *нав. djelo*, 38.

1894. писао како треба да се понаша жена која завређује љубав свог мужа: *Жена треба у сваком тренутку, а посебно када очекује мужа са њосла, да буде чиста, уредна, мада скромно обучена, с осмехом љубави на уснама и осмехом среће у очима. Препоручује се да кућа блиста и да мужа чека оброк и цвети у чаши. Жени се такође поручује да у кујни, на оњишћу, лежи извор правој задовољства у свакој кући.*³⁴

Црква је такође са негодовањем гледала и на образовање женске дјеце, а све прогресивне идеје које су у Србију продирале из Европе сматрала је негативним. *Хришћански весник* 1894. о еманципацији жене пише да она *изојачује физиолошку разлику између човека и жене те се мора осудити и одбацити као кодна зајадна новина.*³⁵

Када је ријеч о либералним схватањима, која су била инспирисана просвјетитељским идејама, најважнију улогу у њиховом ширењу имала је Уједињена омладина српска (УОС). Она је формирана у Новом Саду 1866. од стране младих интелектуалаца који су *прихватили либералне идеје у педагогији, економији, организовању државе, као и хришћанске идеје о еманципацији жене са којима су се у току својих студија сусрели.*³⁶ Њихов главни циљ је био да приближе Србију европској култури и цивилизацији. Од самог формирања УОС жене су биле њен велики дио, оне су учествовале у њеном раду и биле присутне на скупштинама. Еманципација жена је у овој организацији посматрана у ширем оквиру националних интереса.³⁷

Међутим, и међу њеним члановима постојале су двије струје. Ставови једне од њих били су утемељени на идеји *једнакости и разлици*. Они су сматрали да су жене ментално, емоционално и физиолошки различите од мушкараца, али да упркос томе треба да буду једнаке и имају своје мјесто у држави.³⁸ Друга струја је заговарала потпуно изједначавање права мушкараца и

жена у свим областима живота. Илија Вучетић, један од чланова, говорио је: *Најредак човечанства, ако не и скоро, имаће тај резултат, да ће сви равноправни бити. То се чини немоћним, али то ће бити.*³⁹

Један од најзначајнијих идеолога ове друге струје био је Светозар Марковић (1846 – 1875). Његови погледи о правима и положају жена били су за то вријеме испред свог времена, и он је један од ријетких који је женско питање уздигао на ниво основних питања цјелокупног друштва. Боравећи у Русији и Швајцарској, упознао се са радом и идејама социјалиста и револуционарних група које су се у оквиру својих програма бориле и за права жена.

По његовом мишљењу, *неједнакост жена и мушкараца и њихови односи жене није природни нешто друштвени однос*. Друштвена неједнакост је настала као резултат дуготрајних процеса у чијој је основи *утицај мушкараца ради задовољавања жена и задовољења њихових нагона*. Он сматра да је *једноставно жене довело до њеног друштвеног, културног и сваког другог остварења од њене људске природе; да је женски организам, који је некада био једнак са мушким, постепено деградираним током дуготрајне борбе све док се коначно није дошло до тога да је женски организам створен као несавршенији од мушког и да је природом одређено да жена буде њихови човек у животи. Он је сматрао да је у овом процесу религија одиграла огромну улогу. По њему је брак *храњен просвјетителском и у њему се огледа сва неправда према жени и хипокризија њиховог друштва*, а ишао је и тако далеко да је сматрао да је укидање институције брака први корак ка враћању жене њеној људској природи. Сматрао је да жена треба постати равноправна личност која има иста права на своју срећу као и мушкарац, а када јој се то призна основна друштвена јединица постаће личност, а не породица. По њему *друштво мора бити**

34 R. Radić, „Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 117.

35 R. Radić, nav. djelo, 122.

36 N. Božinović, nav. djelo, 30.

37 Више о овоме видјети у: V. Vuletić, „Ujedinjena omladina srpska i društveni položaj žene“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 163-173.

38 A. Столић, нав. djelo, 42.

39 N. Božinović, nav. djelo, 32.

скуј личностии а не скуј йородица, као штио је данас.⁴⁰

Иако у XIX вијеку није постојала могућност да схватања Светозара Марковића буду прихваћена и практикована, положај жена ипак се полако али сигурно побољшавао. Међутим, да би дошло до коријених промјена требало је да и жене организовано иступе са чврстим ставовима и захтјевима, а то се није десило све до почетка XX вијека. Тек тада, под утицајем међународних женских организација долази до формирања сличних и у Србији, и на дневни ред се поставља и питање положаја жене. За разлику од њих, женска друштва оснивана у XIX вијеку углавном су се бавила хуманитарним и друштвено корисним радом.

Библиографија:

Извори:

Жена: како треба да мисли, живи и љуби, приредио Хаџи-Александар Ђуровић (Београд: Глобосино, 2016)

Српски грађански законик (преузето са сајта: sr.wikisource.org/wiki/Српски_грађански_законик_-_оригинал; 24. 11. 2018)

Казнишелни законик, Београд 1860.

Литература:

Bjelajac, Mile. „Oficirska žena u Srbiji i Jugoslaviji 1862-1946“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 126-139.

Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Beograd: „Devedesetčetvrta“, „Žene u crnom“, 1996)

Vuletić, Vitomir. „Ujedinjena omladina srpska i društveni položaj žene“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 163-173.

Draškić, Marija, Popović-Obradović, Olga. „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 11-25.

Isić, Momčilo. „Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 183-200.

Nikolova, M. „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 73-82.

Nikolić-Ristanović, Vesna. „Krivičnopravna zaštita žena u Srbiji 19. i 20. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 26-35.

Ofen, Karen. *Evropski feminizmi 1700-1950* (Beograd: Evoluta, 2015)

Perović, Latinka. „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola (1863-1913)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 141-161.

Приватни животи код Срба у девединаестом веку, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић (Београд: Clio, 2008)

Radić, Radmila. „Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998)B, 113-125.

Rajković, Ljubica M. *Društveni položaj sela, seoskih porodica i seoskih žena u centralnoj Srbiji* (Beograd: Geografski fakultet, 2014)

Столић, Ана. *Сесипре Српкиње: појава покрећта за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији* (Београд: Evoluta, 2015)

Томић, Јаша. *Улога жене: феминистичка плегдишћа Јаше Томића*, приредила Ана Столић (Нови Сад: Прометеј, 2006)

Trnavac, N. „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 55-72.

40 N. Božinović, nav. djelo, 40-41.

PATH TO EQUALITY: WOMEN AND THEIR STATUS IN 19TH CENTURY SERBIA

Tamara Raković

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina
taki.rakovic@gmail.com

Based on the information presented in this work, it can be concluded that the position of women in Serbia during the 19th century significantly changed and improved compared to the previous period. Although slow, these changes were constant. In the field of education, as the years went by, the position of female students became increasingly better despite numerous obstacles they encountered. In legislation, although there were no official changes to laws that were unfavourable to women, changes in their enforcement were observable. As society became more liberal, conservative laws were increasingly disregarded, and certain types of female behaviour that were previously unacceptable began to be tolerated. An increasing number of individuals, both men and women, started to publicly advocate for the improvement of women's status. Over time, associations began to form from such individuals, organizing efforts toward the same goal.

Compared to the situation at the beginning of the 19th century, women at the end of the century had significantly greater rights and opportunities. Although it may seem that the improvement of their status progressed slowly, all the influencing factors must be considered. In relation to much more advanced European countries that were centuries ahead of Serbia in development, Serbia was not that far behind regarding women's rights. Most of the rights that women in Serbia were unable to attain during this century did not exist in other European countries either, so women worldwide only fought for them during the 20th century. The greatest credit for the process of modernization and liberalization of Serbian society goes to young intellectuals and individuals who embraced progressive European ideas and were willing to fight for those ideas in a predominantly patriarchal and conservative society.

Key words: Serbia, women, 19th century, legislation, education, social status